

FƏLSƏFİ-DİNİ DÜŞÜNCƏNİN NİZAMI, FÜZULİ VƏ RUMİ YARADICILIĞINDA İNİKASI

Bəhruz GÜLMALIYEV,

*Naxçıvan Dövlət Universitetinin dissertantı,
Naxçıvan MR Dini Qurumlarla İş üzrə Dövlət
Agentliyinin baş məsləhətçi-hüquqşünası*

AÇAR SÖZLƏR: *elm, İslam, fəlsəfə, ədəbiyyat, yaradıcılıq.*

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: *наука, ислам, философия, литература, творчество.*

KEY WORDS: *science, Islam, philosophy, literature, creativity.*

İslam dini bəşəriyyətin inkişafı üçün dünyəvi və dini elmlərin öyrənilməsinə zəruri şərt saydığından elmə xüsusi əhəmiyyət vermiş və insanları buna dəvət etmişdir. Belə ki, Quranda ilk nazil olan ayə “oxu” əmridir [1, Ələq, 1]. Sonuncu səmavi dinin ümumi müddəalarından bu qənaətə gəlirik ki, elm olmadan varlıq aləmini dərk etmək mümkünsüzdür. Həmçinin müqəddəs kitab müəyyən biliklərə yiyələnən insanla, bilikdən kəsad insanları bir-birindən fərqləndirmiş və bunu aşağıdakı ayədə əks etdirmişdir: “...**De: “Heç bilənlərlə bilməyənlər (alimlə cahil) eyni ola bilərmilə?!...”** [1, Zümər, 9].

İslam dini insanları elm öyrənməyə çağırmaqla kifayətlənməmiş, dünya mədəniyyətinin inkişafında böyük xidmətləri olan mədəniyyətşünaslar, filosoflar, yazıçılar, şairlər, həkimlər, astronomlar yetişdirmişdir. Bu mütəfəkkirlər isə İslam dininin müqəddəs kitabı olan Qurani-Kərimi və İslam Peyğəmbərinin (s) kəlamlarını daha geniş çərçivədə dərk edərək öz elmi-yaradıcılıq fəaliyyətlərində əks etdirmişlər.

Belə mütəfəkkirlərdən biri olan Nizami Gəncəvi dini və dünyəvi elmlərə dərinlən yiyələnmiş, bədii yaradıcılığını bu elmlərin vəhdəti üzərində qurmuşdur. Saraylarda yaşamaqdan boyun qaçırmış Nizami Gəncəvi sadə həyat tərzini sürmüş və həyatının böyük hissəsini elmə həsr etmişdir. O, yaradıcılığına lirik şeirlərlə başlamış və bu səpkidə əsərlər yazdığı ömrünün sonunadək davam etdirmişdir. Onun qəsidə, qəzəl və rübailəri məzmununa və ideya istiqamətinə görə poemaları ilə uyğunluq təşkil edir.

Nizami Gəncəvinin varlığa dair baxışlarında ilk növbədə Allah ilə mövcudat (maddi və mənəvi şeylər aləmi) arasında olan münasibət nəzərdən keçirilir. Mütəfəkkirin bu barədəki fəlsəfi düşüncələri o dövrün mövcud təlimləri, xüsusən İslam dini zəminində yaranıb formalaşmışdır. Mütəfəkkir birinci poeması olan “Sirlər xəzinəsi”nin ilk misrasını “Bismilləhir-Rahmənil-Rahim” ayəsi ilə başlamış və onu “Həkimlər (müdrüklər) xəzinəsinin qapısının açarı” kimi mənalandırmışdır.

Nizami Gəncəvinin insan haqqında düşüncələri o dövrün elmi-fəlsəfi fikri ilə uyğunluq təşkil

edir. Mütəfəkkirin əqidəsinə görə, “özü fələyin altında, rəyi isə ondan yüksəkdə olan” insan hər şeydən əvvəl öz idrak qabiliyyətinə görə yer üzünün əşrafidir. O, həm duyğuya, hissə və qavrayışa, həm də ağıla və zəkaya malikdir. Hissi mərhələ heyvanlara da xasdır. Lakin bu insanlarda təfəkkür qüvvəsinin sayəsində düzgün istiqamətləndirildiyi üçün keyfiyyətə daha üstündür.

Şairə görə, əsl insan olmaq insani sifətlər ilə qazanılmalıdır. Hər kəsin gözəl sifətləri, onun başqa insanlarla münasibətində təzahür etməlidir. Gözəlliyin mənasını insanın şərəfi ilə bağlayan şair göstərirdi ki, gözəllik və xeyirxahlıq bir-birindən ayrılmazdır. O, xeyirxahlıq və məhəbbət, saflıq və səmimiyyətdən uzaq olan adamı əsl insan hesab etmir [2, s. 220].

Nizami Gəncəviyə görə, insanı digər bütün canlılardan fərqləndirən və onu şərəfli edən əməkdir. Əmək insanın zinətidir, zəhmətkeş insan hər cür hörmətə və məhəbbətə layiqdir. Nizaminin fikrincə, özünün yüksək qabiliyyəti ilə seçilən insan bütün varlıqlar haqqında mühakimə yürütmək imkanına malikdir. O, insanın əqli yetkinliyini, idrak qabiliyyətini artırmağı elmi biliklərə yiyələnməkdə görürdü. Onun əsərlərində elm və idrak məsələləri bir-bir ilə əlaqəli şəkildə nəzərdən keçirilmiş və faktlara elmi əsaslarla yanaşılmışdır. Şairin əsərlərinə baxdıqda görürük ki, hərəkətlə bağlı mülahizələrində hərəkətin özünü yox, daha dərinə gedərək onun mənbəyini axtarır. O, yerin öz oxu ətrafında fırlanmasının səbəbini belə izah edir:

“Bəli, hər bir bilici başa düşür ki,
Dolananı bir dolandıran var” [3, s. 18].

Böyük ədib öz əsərlərində Yer quruluşu haqqında məlumatlara da toxunmuş və müasir elmi izahlara yaxın olan məlumatlar vermişdir. O, yer qabığının inkişafını, tədrisən dəyişikliyə uğrayıb forma aldığını göstərmişdir:

“Gah zəlzələ, gah sel qalxır,
Torpağı buradan alır, oraya tökülür.
Elə ki, zəlzələ səpələyir, su yuyub aparır,
Yer lövhəsində bir yarğan açır.
O yarğan zamanın təsirindən
Axırda bir vadiyə çevrilir” [3, s. 18].

Yazıya diqqət yetirəndə aydın olur ki, mütəfəkkir coğrafi təbəqənin inkişaf qanunauyğunluqlarını düzgün anlamış, Yer daxili və xarici təbəqələri (litosfer, hidrosfer, atmosfer, biosfer) arasındakı qarşılıqlı əlaqə və təsiri dərk etmişdir [4, s. 28].

Şairin əsərlərinin tədqiqi və elmi təhlili göstərir ki, o, hələ on ikinci əsrdə təbiətdə mövcud olan və fundamental xarakter daşıyan, müasir dövrün fizika alimlərinin xüsusi önəm verdiyi saxlanma qanunlarının varlığını dərk etmiş və bunu aşağıdakı misralarında əks etdirmişdir:

“Su dönsə torpaqda çiçək ətrinə,
Qayıdar əslində o bir gün yenə...
Torpaqda çürüyən bədənlerimiz,
Dağılır, dəyişir, yox olmur təmiz.
Yerində qalarsa o dağıntılar,
Bir yerə yığanda yenə canlanır.
Torpağa tökülən şeylər təmamən,
Torpaqda dirçəlib qalxır yenidən” [5, s. 33].

Bu misraların təhlilindən aydın olur ki, Nizami maddənin saxlama qanununa bələd olmuş və buna fəlsəfi mahiyyət qazandırmışdır. Belə ki, o, öz əsərlərində qeyd edirdi ki, maddə yox olmur, sadəcə bir formadan başqa formaya və ya bir keyfiyyətdən başqa keyfiyyətə keçir.

Nizami Gəncəvi ağı hər şeydən üstün tutaraq, yaşamaq və yaratmaq kimi nəcib sifətlərə yiyələnməyi gələcək nəsələ tövsiyə edirdi. Bir sözlə, şair insan adını bütün gözəlliklərin fəvqündə tutur, gözəlliyi zahiri mənada deyil, daxili zənginlikdə, mənəvi yüksəklikdə axtarırdı [2, s. 222].

Orta əsrlərin ideologiyasına uyğun olaraq Nizaminin əsərlərində idrak obyektini insanın özü, mövcud aləm və Allahdır. Bütün bunlar bir-birindən təcrid edilmiş deyil, müəyyən münasibətdə, əlaqəli şəkildə nəzərdən keçirilmişdir. İnsan özünü dərk etməklə həyatda tutduğu yeri, mövqeyi müəyyənləşdirir. Mövcud aləmin idrakına qədəm qoyur. Bədii ədəbiyyatda, o cümlədən poeziyada idrak prosesinin gedişi təsvirlərin, təhkiyələrin məntiqi axarında öz əksini tapır, dünyanın dərk edilən olub-olmaması haqqında qənaət əldə edilir.

Orta əsrlərdə Allahın dərk edilməsi dini-mistik təlimlərdə vəhy ilə birbaşa və dini-sxolastik təlimlərdə dolayısı yolla mümkün sayılır. Nizaminin əsərlərində Allahı dərk etməyin hər iki forması göstərilmişdir. Nizami səbəblə nəticə əvəzinə Xaliqlə məxluqat münasibətini qəbul etmişdir. O yazırdı: “Qarşına hər hansı bədii (naxış) gözəl çıxsa, ancaq onun yaradarı haqqında düşün”.

Beləliklə, Nizami Gəncəvinin fəlsəfi düşüncələri öz parlaq məzmunu və mühüm elmi dəyəri etibarilə dövrün zəngin ideologiyası səviyyəsində idi. Mütəfəkkir şairin yiyələndiyi dərin elmi-fəlsəfi fikirlər onun yaradıcılığında bədii təfəkkürü fəvqəladə kamillik həddinə yüksəltmiş, böyük ideallarla dolu misilsiz sənət inciləri yaratmasını təmin etmişdir [6, s. 171-181].

Azərbaycanın digər dünya şöhrətli şairi Məhəmməd Füzulinin fəlsəfəyə və fəlsəfə tarixinə həsr olunmuş traktatları onun dünyagörüşünü, ideya istiqamətini müəyyənləşdirməkdə böyük əhəmiyyətə malikdir. Füzuli müxtəlif problemlərin şərhilə əlaqədar Qərb filosoflarından Fales, Anaksaqor, Empedokl, Demokrit, Heraklit, Pifaqor, Sokrat, Platon, Aristotel, Prokl, Femisti və başqalarının, eləcə də şərq filosoflarından Fərabî, Nəzzam, İbn Sina, Nəsrəddin Tusinin fikirlərinə əsaslanmışdır. O, fəlsəfi və dini təlimlərində sofistlər, naturalistlər, dəhriilər, sabiiilər, sufilər, işraqilər, mötəzililər, əşarilər haqqında da bəhs etmişdir [7, s. 219].

Füzulinin lirikasının əsas mövzusu eşq və məhəbbətdir. Onun bu mövzuya baxışı son dərəcə geniş və əhatəlidir. O, eşqi məhdud çərçivədə qəbul etmir, məhəbbəti ülvî və müqəddəs hesab edir. Şairə görə, məhəbbət aşıqlərin həyat yolunu işıqlandıran bir qüvvədir. Həqiqət yolunun yolçuları məhəbbətdən güc almalıdırlar. Məhəbbət elə bir kamil nəşədir ki, şərab öz hərəkətini, musiqi sədası təsir qidasını ondan alır. Məhəbbət aləmi bərabərlik, birlik aləmidir. Orada sultanla aşağı təbəqə eyni hüquqa malikdir:

Eşqdır öz nəşəyi-kamil kim, ondadır mudam
Meydə təşviri-hərərət, neydə təsiri-səda.
Vadiyi-vəhdət həqiqətdə məqami-eşqdır
Kim, müşəxxəs olmaz ol vadedə sultandan gəda [8, s. 5].

Füzulinin fəlsəfəyə (varlıq və idraka) dair baxışlarının araşdırılmasında “Səhhət və Məraz”, “Bəngü Badə”, “Rindü Zahid”, “Leyli və Məcnun” və başqa nəzm və nəsr əsərlərinin əhəmiyyəti böyükdür.

İdeoloji cərəyanlara münasibətdə obyektiv mövqə tutmağa çalışan Məhəmməd Füzulinin fəlsəfi baxışlarında varlığa və idraka dair fikirləri öz dolğunluğu, elmi dərinliyi ilə seçilir. Burada peripatetik müddəalar bəzi qeyd-şərtlə və İslam dininə uyğunlaşdırılmaqla təbliğ edilir. Şərq peripatetikləri kimi, Füzuli də daha çox mümkün varlığın tədqiqinə diqqət yetirmişdir.

Füzuli aləmi xəyallardan, boş xülyalardan ibarət bilən sofistlərin hökmünü əsassız sayır və bu haqda qeyd edir: “Özləri aləmin bir hissəsi ola-ola, aləmin həqiqət olmasını inkar edən hökm irəli sürürlər”.

İdrak prosesinin hissi və aqlı mərhələlərdən keçməsi Füzuli tərəfindən qəbul edilmişdir. “Səhhət və Məraz” traktatında alleqorik şəkildə insanın psixi fəaliyyəti gözdən keçirilir, duyğular və digər hissi qüvvələr barədə söhbət açılır. Bədəndə qərar tutan Ruh bədəndə “Hökm və fərmanları icra etməyə hazır və amadə, böyük işləri yerinə yetirməyə müntəzir on muzdur” ilə görüşür. Bunlardan beşi xarici hisslərdir (duyğulardır): birincisi, söz və səsləri dinləməyə məmur olan eşitmədir, ikincisi, fiqurları və rəngləri ayırmağa vəkil olan görmədir, üçüncüsü, qoxuları duyan iybilmədir, dördüncüsü, hər cür dadı duymaq qabiliyyətinə malik dadbilmədir, beşincisi toxunmadır. “On muzdurdan” qalan beşi isə daxili hisslərdir. Burada müştərək hiss, xəyal, sərf-nəzər, vahimə və hafizə hekayənin personajları kimi təqdim edilir, peripatetik fəlsəfəyə uyğun olaraq, həmin hissi qüvvələr haqqında məlumat verilir.

Füzuli hissi və aqlı idrak mərhələlərini vəhdətdə götürmüşdür: “Əql ilə dərk olunan, hiss ilə qavranılan mövcuddur. Hiss ilə qavranılan bir-birinə bağlıdır”. Mütəfəkkir hissi və aqlı idrakı həqiqət saymayan sofistləri, hiss ilə qavranılanı qəbul edib, aql ilə dərk olunanı qəbul etməyən təbiətçiləri, bunlardan hər ikisini qəbul edib, lakin dini qayda və hökmləri tanımayan bəzi filosofları tənqid etmişdir.

Füzuli idrak yollarından birini mistikada görür: “Bu yol nəfsi çalışma və daxili təmizlənmə yoludur. Belə ki, nəfs ruhidir və mahiyyətə dərk ediləndir. Biliklər ondan yalnız cismani örtüklər və bədəndəki əngəllər üzündən gizli qalır. Əgər bu örtüklər çalışmaları yolu ilə aradan qaldırılsa və müqəddəs varlığa tərəf üztutma hasil olarsa, onda nəfs həmin zənginliyi ilkin mənbədən heç bir vasitə olmadan almağa hazır vəziyyətə gəlir” [9, s. 277].

Füzuli insanın mahiyyətini onun idrakı baxımından qiymətləndirmiş, kamilliyini isə idrakı ilə əlaqələndirmişdir: “Yaxşı olar ki, aqil insan öz xilqəti barəsində düşünsün, öz varlığının mahiyyətini araşdırsın, özünün başlanğıc və son halını dərk etsin, uğur fürsətini əldən verməzdən və sual-cavab yerinə yönəlməzdən əvvəl özünün düzgünlük və fəsad yolunu seçib ayırsın, əmin olsun ki, insanlar növə görə eyni, zəruri növ əlamətlərinə görə müştərəkdirlər və onlar arasında yalnız idraka görə fərq vardır. İdrak isə müxtəlif olur: ən çətini ən əzəmətlisidir, ən şərəflisi ən faydalısıdır. Bu isə mənəvi nemət və insani kamillikdir” [9, s. 277].

Yaradıcılığında metafizika və fizika məsələlərinə geniş yer verən Füzuli Şərq peripatetizminin mühüm komponenti olan məntiqə də ayrı-ayrı müddəalar şəklində toxunmuşdur. Mütəfəkkirin məntiqə dair ayrıca traktatına rast gəlinməsə də bu fənnə dərinləndirən bələd olması şübhəsizdir. Füzuli məntiqədən bir metod kimi məharətlə istifadə etmişdir. Onun elmi və bədii əsərlərindəki lakoniklik, yığcamlıq məziyyəti ilk növbədə məntiqiliklə bağlıdır. Məsələn, “Məni candan usandırdı...” qəzəlinde məşuqə haqqında “gözəl” sözü işlədilməsə də güclü məntiqi mühakimələrdən anlaşılır ki, o gözəllikdə misilsizdi.

Məhəmməd Füzuli həm elmi, həm də bədii əsərlərində bütün dövrlər üçün maraqlı etik-əxlaqi fikirlər irəli sürmüşdür. “Rindü Zahid” əsəri bu baxımdan daha çox diqqətəlayiqdir. Mütəfəkkir Rind (Vaxtını eys-ışrətdə keçirən laqeyd) ilə Zahid surətlərini təsadüfi seçməmişdir: onların dünyagörüşündəki, söhbətlərindəki fərqli cəhətlər həyatın özündəki müxtəlifliyi, təzadları ifadə etmək üçün ən yaxşı vasitədir. Zahid “Əcəm diyarında olduqca vüqarlı, çox təmiz və pak”, “Hər ələmdə bir ələm qaldırmış, hər elmdən bir bəhrəsi” olan kimi, Rind isə “kamalda misli-bərabəri yox”, “öz idrak qüvvəsilə yaradılmış xəttin məzmununu dərk etmək dərəcəsinə çatmış” yeniyetmə bir gənc kimi təqdim edilir. Zahid Rindin müsahibi və nəsihət verənidir. O göstərir ki, Allahın hikmətinin tələbi və iradəsi insanların vücudunu müxtəlif təbiətdə xələq etsə də, istənilənləri əldə etmək niyyəti və bəxtin qapılarını açmaq ixtiyarı hamıya bərabər verilmişdir. Həmçinin Zahid, bir çox məsələlərdən əvvəl elmə rəğbət bəsləməyi lazım bilir. Çünki “elm ruhani ləzzətlərin zəncirini hərəkətə gətirəndir və Allahı tanımaq sirlərinə vasitədir”.

Beləliklə, Məhəmməd Füzuli bəşər mədəniyyəti tarixində misilsiz istedadla malik bir şair kimi daxil olsa da, elmi-fəlsəfi traktatları, müdrik mühakimələri onu, eyni zamanda görkəmli filosof kimi tanıtmış, “Hər sözümlər bir pəhləvandır kim, bulub təyidi-həqq” fəxryyəsinə haqq qazandırmışdır [9, s. 279].

Şərq fəlsəfi fikir tarixinin görkəmli nümayəndələrindən olan Mövlana Cəlaləddin Ruminin də bədii yaradıcılığı həm lirik poeziyada, həm də məsnəvidə öz dövrünün ənənəsini əks etdirir. O, elə bir poetik forma və ritorik fiqur yoxdur ki, ondan böyük məharətlə istifadə etməsin. Mövlana özünün poetik yaradıcılığına biganə yanaşmasına baxmayaraq, bütün dünya onu şair kimi tanımışdır. Təsəvvüfün ən gözəl nümayəndələrindən olan Rumi öz şeirlərindən təsəvvüfün fəlsəfi gözəlliyini şəbəkə kimi əks etdirmişdir. Şeirlərindəki rəng, işıq, nəşə ilahi bir eşqə qüvvə vermişdir. Mövlana təsəvvüfün əbədləşdirmək üçün şair olmuşdur [10, s. 56].

Mövlananın əsərlərinə diqqət yetirsək, bu qənaətə gəlmək olar ki, ilahi eşq insanların ehtiras, qürur, qısqançlıq və kin kimi mənfi xüsusiyyətlərinin yeganə həkimidir [11, s. 13]. Tədqiqatçılar onun əsərlərini beş qrupa bölürlər: “Divani-Kəbir”, “Məsnəvi”, Fihî mə-fihî”, “Məktublar”, “Məcəlisə Səba”.

Mövlanaya görə, yalnız bir mütləq Varlıq vardır. O, təkdir, şəriksizdir, əbədidir, məkənsizdir. Kainatda var olan digər hər şeyi varlıq adlandırsaq da, onlar fanidir, keçicidir, əvvəli və sonu vardır. Mövcud kimi gördüyümüz əsl həqiqət də varlıq deyil, yoxluqdur. Lakin müəyyən şərtlər vardır ki, yerinə yetirildiyi təqdirdə yoxluq varlığa çevrilə bilər. Bu, xüsusilə insana aiddir. Mövlananın fikrincə, insan öz mənliliyini yox etmək, varlığından imtina etmək, maddi dünyaya aludə olmamaq, mənəvi cəhətdən saflaşmaq yolu ilə Allaha qovuşub əsl varlığa çevrilə [10, s. 57, 106] və ölümsüzlüyə çata bilər: “Varlıqdan imtina edənlər və mənlilik qorxusundan azad olanlara fəlakət də, Günəş də, Ay da xidmət və təzim edər” [12].

Mövlanaya görə, bütün ruhlar bir ruhda, yəni Allahda birləşir və əsl varlıq Ondan yaranır, “Ey ruhumuzun ruhu; biz kimik ki, Sənin yanında varlıq deyib ortaya çıxmaq” [12].

Mövlana varlıqla bağlı fikirləri ilə yanaşı, elmlə bağlı fikirlərdən də kənar qalmamışdır. Ruminin fikrincə, elmlər iki qrupa bölünür: – maddi, fani dünyanı öyrənən zahiri elmlər, mənəvi dünyanı öyrənən ilahi elmlər. Dünyəvi elmləri öyrənməyin idrak üsulu hiss üzvləri və

ağıldır, ilahi elmləri isə Allahdan gələn ilahi nurla dərk olunur.

Mövlana demişdir: “Biliyin iki müxtəlif növü var. Onlardan birini uşaq məktəbdə kitabdan və müəllimdən alır. Bu yeni əldə edilmiş fikirlər və onların yadda saxlanmasıdır. Sənin ağılı başqalarından üstün ola bilər, lakin, bütün bu biliklərin saxlanması çox ağır işdir. Sən bilik qazanmaq üçün üzərində yazını saxlaya bilən lövhəyə çevrilənə qədər səy göstərməlisən. Saxlanılan lövhə isə hər şeydən yox olub gedə bilər. Biliyin başqa növü Allah vergisi ilə qazanılır. Bu qəlbın dərinliyində olan qaynaqdır. Allahın verdiyi su qəlbədən qaynayıb çıxdığı üçün qalıb xarab olmur və çirklənmir. Əgər yuxarıya yol bağlansa da, bunun ziyanı yoxdur. Çünki bu su həmişə qəlb evindən axır. Qazanılmış ağıl küçədən evə gələn su borusuna oxşayır. Əgər bu bağlansa, ev susuz qalar. Odur ki qaynağı özündən axır” [10, s. 151; 13].

Digər təsəvvüf əhli kimi Mövlana da insan ruhunun ucalmasının, kamilliyə yetişməsinin eşqlə mümkün olduğuna inanır. Çünki eşq həyatın qaynağı, kainatın yaradılış səbəbidir. Ancaq bu eşq Yaradanla, kainatla və bəşəriyyətlə bütünləşən, heç vaxt azalmayan və zədələnməyən həqiqi eşq olmalıdır. Təsəvvüfdə “kəsb” olaraq xarakterizə edilən bu eşq məcazi və ya bəşəri deyil, ilahi eşqdır. Mütəfəkkirin fikrincə, Yaradanı unudaraq mal, mülk, mövqe kimi tələbləri olan dünyaya bağlanmaq əsarətdir, sevgi deyil. Əsl eşq isə yalnız qəlbın saflığı və səmimiyyəti nəticəsində aşıqı məşuqə qovuşdura bilər. Eynilə Məcnun Leyliyə duyduğu eşqlə yola çıxıb, həqiqi məşuquna yetişməsi kimi. Lakin bu, çox nadir rastlanan haldır. Ona görə də insan əvvəlcə qəlbən Yaradana bağlanmalı, maddi tələblə özünü dünyaya məhkum etmədən, ilahi eşqlə ruhunu yüksəltməyə can atmalıdır [11, s. 11-13].

Beləliklə, fəlsəfi-dini düşüncə bir çox mütəfəkkirlərin yetişməsində xüsusi rol oynamaqla yanaşı, həmçinin onların həyat tərzinə çevrilmişdir. Bu düşüncədən ayrı qalmayan Nizami, Füzuli, Rumi kimi dahilər neçə-neçə sənət əsərləri ərsəyə gətirmiş, özlərindən sonra milyonlarla insanın düşüncələrinin formalaşmasına təkan vermişlər.

ƏDƏBİYYAT

1. Qurani-Kərim (Azərbaycan dilinə tərcümə edən V.Məmmədəliyev, Z.Bünyadov). Bakı: Azərənəşr, 1991.
2. Şahin Səfərov, Böyükağa Həsənov. Nizami Gəncəvi yaradıcılığı fənlərin tədrisində. Bakı: Maarif nəşriyyatı, 1991.
3. Ə.Əhmədov. Nizami-elmşünas. Bakı: Azərənəşr, 1992.
4. Bayram Apoyev. Nizami Gəncəvinin pedaqoji görüşləri. Bakı: Adiloğlu nəşriyyatı, 2008.
5. H.B.Abdullayev, L.M.Vəliyev. Nizami Gəncəvinin elm dünyası. Bakı: Gənclik mətbəəsi, 1991.
6. Zakir Məmmədov. Azərbaycan Fəlsəfə Tarixi. Bakı: İrşad nəşriyyatı, 1994.
7. Ağayar Şükürov. Fəlsəfə. Bakı: Adiloğlu nəşriyyatı, 2002.
8. M. Sultanov. Füzuli. Bakı: Şərq-Qərb mətbəəsi, 1992.
9. Zakir Məmmədov. Azərbaycan Fəlsəfə Tarixi. Bakı: Şərq-Qərb mətbəəsi, 2006.
10. Yusif Rüstəmov. Mövlana Cəlaləddin Ruminin Sufilik Fəlsəfəsi. Bakı: Nurlar nəşriyyat-poloqrafiya mərkəzi, 2006.
11. Sadiq Mirzəyev. Mövlana Cəlaləddin Rumidən müdrik kəlamlar. Bakı: Şans Mətbəə LTD, 2016.
12. Mevlana Celaleddin Rumi. Mesnevi, I cild.
13. Mevlana Celaleddin Rumi. Mesnevi, IV cild.

Бахруз Гюльмалиев

ОТРАЖЕНИЕ ФИЛОСОВСКО-РЕЛИГИОЗНОГО МЫШЛЕНИЯ В ТВОРЧЕСТВАХ НИЗАМИ, ФИЗУЛИ И РУМИ

РЕЗЮМЕ

Исламская религия считала необходимым условием изучение религиозных и светских наук для прогресса человечества. Она придавала особое значение науке и это подталкивало людей к религии. Исламская религия также взрастила культурологов, философов, писателей, поэтов, астрономов и др., имеющих большие заслуги в развитии мировой культуры.

В статье повествуется о Низами, Физули, Руми, в произведениях которых отражаются религиозные, философские мышления.

Bahruz Gulmaliyev

REFLECTION OF PHILOSOPHICAL-RELIGIOUS THINKING IN THE WORKS OF NIZAMI, FUZULI AND RUMI

SUMMARY

Islam considers the learning of secular and religious sciences necessary for the progress of humanity. It regards science as an important issue and gives an incentive to learn it. Islam has not only encouraged religious people to study science, culture but also raised great thinkers such as culturologists, philosophers, writers, poets, doctors, astronomers and others who had great services in the development of civilization.

The article tells about Nizami, Fizuli, Rumi, whose works reflect religious, hilosophical thinking.